

hegynevek csoportjába sorolja. A fejezet végén az interneten és az egyéb írott forrásokban megjelenő hegynevekről is említést tesz.

A kötetet magyar, szlovák és angol nyelvű összefoglaló, valamint tekintélyes, csaknem félszáz oldalas irodalomjegyzék zárja, mely a témakörbe vágó – magyar és nemzetközi – névtani bibliográfiát tartalmazza. BAUKO JÁNOS monográfiája – egyéb érényei mellett – ezzel is hasznos kiindulópontul szolgálhat a téma iránt érdeklődők számára.

E. NAGY KATALIN
Debreceni Egyetem

Kugler Nóra, Az összetett mondat

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018. 139 lap

1. KUGLER NÓRA egyetemi tankönyvnek készült Az összetett mondat című munkája a 2017-ben az Osiris Kiadónál megjelent funkcionális kognitív nyelvészeti kézikönyv, a Nyelvtan idevágó, ugyancsak a szerző által jegyzett 4. fejezetén alapul. Ezt szerkezeti felépítésük hasonlósága is jól mutatja, de a jegyzetül és gyakorlókönyvként is szolgáló munka – mint KUGLER a bevezetésében írja – jellegéből adódóan vizsgálata tárgyát más-ként dolgozza fel (8–9).

2. A könyv címének csak látszólag mond ellent, hogy az az elméleti keret és a módszertan bemutatása után (1. fejezet) az e l e m i m o n d a t viszonyhálózati modellben (IMRÉNYI 2013) való részletes ismertetésével indul (2. fejezet), hiszen az előbbi nélkül az összetett mondat vizsgálata sem lehetséges (7). Az utóbbiak esetében ugyanis a megnyilatkozók nem egyszerűen elemi mondatokat hoznak létre és illesztnek össze (uo., bővebben lásd lentebb). Ezt követi Az összetett mondat létrehozása (3. fejezet), amely a mellé- és alárendelő összetett mondat alap(vizony)típusával, valamint a lehetséges tagmondatsorrendekkel foglalkozik. A főbb viszonytípusokat részletezi a 4. fejezet, azaz a prototipikus alá- és mellérendelő összetett mondatokat és kategóriáik szerveződését, röviden kitérve a periférián megjelenő változatokra. A következő, 5. fejezet az alá- és a mellérendelő összetett mondatok közti érintkezésekkel foglalkozik: a perifériákon helyet foglaló, egymásra a centrális mondatpéldányokhoz képest jobban hasonlító típusokkal. Ezt a lehetséges ábrázolásmódokról szóló 6. fejezet követi. A kötet az új konstrukciók és a konstrukcióvegyülések témakörével (7. fejezet) zárul.

3. A szerző számára nem kis kihívást jelenthetett a hagyományos és a funkcionális kognitív mondattan terminológiájának illesztése és az utóbbi részletes kidolgozása. A tankönyv jelleghez híven a bevezetett funkcionális kognitív alapfogalmak (pl. referenciapontszerkezet, a tudatosság szubjektuma, perspektivizáció, nyelvi ikonikusság) meghatározásait az azokat felvonultató szövegrészt követően külön kiemelve, keretben szerepelteti, lehetővé téve könnyű kikereshetőségüket. De nemcsak a nyelvelméletre jellemző terminusok jelennek meg így, hanem egyes újraértelmezett korábbi szakkifejezések is, például:

„A jelenetek szimmetrikus fogalmi konstruálását grammatikai függés nélkül, tehát nem hierarchikus viszonyban megjelenítő tagmondatkapcsolatokat mellérendelő összetett mondatoknak nevezzük.” (48, kiemelés az eredetiben).

Komoly mérlegelés tárgya lehetett, hogy mely fogalmak, terminusok igényelnek részletes meghatározást és kiemelést. A prominencia, polaritás, teljesség, behatároltság és elérhetőség mint az alá- és mellérendelő mondatok elhatárolásának fő szempontjai ismétlődően megjelennek felsorolásokban és táblázatokban, így könnyítve meg befogadásukat.

A mondatban általánosan, azaz (kvázi) elmélettől függetlenül használt főbb fogalmak ebben a munkában is megtalálhatóak, minden esetben pontosan, a funkcionális kognitív keretnek megfelelően definiálva. Így KUGLER megtartotta és fő szempontként használja a hierarchikus viszony fogalmát az alá- és mellérendelő összetett mondatok elkülönítésekor, ahogyan az *utaló-* és *kötőszó*, az *alaptag* és a *kötött/szabad bővítmény* terminusokat is, de olyan szorosabban funkcionális kifejezéseket is használ, mint például a *tartalomkifejtés* (amely itt az aktivált mentális tér, a fogalmi keret kidolgozását jelenti). Jogos kritikával illetve ugyan, de KUGLER használja a *fő-* és *mellékmondat* kifejezéseket is (49), amelyek valójában a *főtagmondat* és a *melléktagmondat* nevet kellene, hogy viseljék. Néhány esetben egyes fogalmak említése már a meghatározásuk előtt megtörténik, ilyen az elemi mondat meghatározásának lényeges részét képező *lehorgonyzás*: a *lehorgonyzott folyamat* a 19. oldalon említődik meg, az *episztemikus lehorgonyzás* definíciója viszont csak a 26. oldalon szerepel. A *magmondat* ugyancsak előbb kerül elő (33), mint a meghatározása (35).

4. A következőkben a könyv főbb állításait ismertetjük, ahol szükségesnek éreztük, kritikai észrevételekkel élve.

A 2. fejezet az elemi mondatot többdimenziós hálózatként jellemzi, amelynek három dimenziója a mondatrészek közti, azaz a függőségi viszonyokat (D1), a kidolgozó, kiterjesztő és felülíró kifejezéseket (D2), valamint a kontextualizálás műveletét, azaz a profilált tartalom kontextusba helyezésének módozatait (D3) foglalja magában. Ez utóbbi amiatt is fontos, mert a mellérendelés kontextualizáló viszony, amelyben a tagok egymást kontextualizálják (43).

A 3. fejezetben foglaltak szerint az összetett mondat több jelenetet, vagyis lehorgonyzott folyamatot integrál egy komplex szerkezetbe. Tagmondatokból áll, de ezek nem azonosíthatók elemi mondatok egymásutánjával (lásd fentebb is), hiszen az utóbbiak különböző mértékben lehetnek integráltak: az integráltság magas fokát példázza a határozói igenévi bővítményt is tartalmazó (4)-es mondat (*Egy fiú a szobába elég nagy hévvel berohanva keres valamit*, 45). A nagyobb integráltság tehát nemcsak az összetett mondatokra lehet jellemző (és azokra is többféleképpen), hanem egy elemi mondat lehet integráltabb egy összetett mondatnál (vö. a (4)-est az (1)-es mellérendelő példával: [...] *egy fiú berohan a elég nagy hévvel a szobába, és keres valamit* [uo.; a könyvből származó példákat minden esetben betűhűen közöljük, azaz az eredeti forrásban szereplő esetleges hibákkal együtt]).

Külön alfejezet (3.3.) tárgyalja a tagmondatrendiség kérdését, köztük a közbeékelődését is. KUGLER az alárendelés hierarchikus jellegével magyarázza, hogy miért jóval ritkább a főmondat beékelődése a mellékmondatba (pl. *Egy ilyen kép, úgy vélem mindent elárul a motor megbízhatóságáról*), mint annak a fordítottja, de ez lehetségessé válik, ha

a kötőszóval álló vagy azzal állni képes tagmondat jelenete kerül előtérbe az utalószót tartalmazó tagmondat háttéréhez képest.

KUGLER szerint az alá- és mellérendelő összetett mondatok számos szempontból különböznek egymástól (prominencia, teljesség, polaritás, behatároltság, elérhetőség, 52, l. fentebb is), de dominánsan abban, hogy hány jelenetet kapcsolnak össze (egyet vagy többet), tehát hogy a hierarchikus viszony megléte – egyetlen jelenet egy részének önálló jelenetként, külön tagmondatban való kidolgozása, tehát a jelenetek aszimmetrikus elrendezése –, vagy pedig a hiánya – két vagy több jelenet összekapcsolása, a köztük felismert viszony alapján egy szerkezetbe történő integrálása – jellemzi-e.

A hagyományos leíró mondattan, a Magyar grammatika (HAADER 2000: 478–482) az alá- és mellérendelő összetett mondatok elhatárolásában három lényeges szempontot vesz számításba, ezek közül is alapvetően a másodikat: 1. Mi a tipikus kapcsolóelem (kötőszó)?; 2. Mely mondatrészét fejt ki a mellékmondat a főmondatnak (azaz mi a tipikus szerkesztésmód)?; illetve 3. Van-e sajátos jelentéstartalom a mellékmondatban? KUGLER tankönyvének 4. 1. és 4. 2. fejezetében, az alárendelő viszonytípusok esetében ezek közül a legelső, közelebbiről a szemantikai nézőpont lesz meghatározó, eszerint a két alaptípus a tartalomkifejtő tagmondatot bevezető *hogy* kötőszós, illetve a kötött (szerkesztésmódú), vonatkozó mellékmondatból alkotott alárendelő összetett mondat. A *hogy* kötőszós tartalomkifejtő típusnál a főmondat vagy mentális működést, vagy ezzel összefüggő verbális cselekvést fejez ki, pl. *azt gondolta/monda/érezte/állította*, a mellékmondat pedig a mentális tér tartalmáról szól. A kötött, vonatkozó mellékmondatok a főmondatbeli jelenet egyik lényegi szereplőjét, az egyik vonzatot dolgozzák ki.

Fontos látnunk, hogy a hagyományos leíró mondattani terminológia szerinti nem kötött bővítményt kifejtő mellékmondatos alárendelő összetett mondatok azért nem szerepelnek ebben a felosztásban, mert nem tartoznak a prototipikus hierarchikus viszonyt kifejező alárendelő összetett mondatok közé (75–81). KUGLER az egyes konstrukció típusokat mindkét alárendelő alaptípus esetében a centrumtól a perifériák felé távolodva írja le, hangsúlyozva, hogy köztük nincs éles határ, ahogyan a kötött és a szabad bővítménytípusok között sem. A nem kötött bővítményt kidolgozó mellékmondatok között említi azokat, amelyekben a mellékmondat a főmondatbeli jelenet egy részletezően kidolgozott szereplőjét figyelteti meg, vagy a főmondatbeli jelenet körülményeit, háttérét részletezi, akár úgy is, hogy a teljes jelenetre reflektál (75–81).

A *hogy* kötőszós tartalomkifejtő összetett mondatok esetében a prototípus az a változat, amikor a főmondat beszédcselekvés-értéke meghatározó, a mellékmondat pedig tipikusan kötőmódban van (pl. *Őnem ragaszkodott ahhoz, hogy felénekelje*, 75). A centrumtól a periféria felé – vagyis az egyre aszimmetrikusabb, egyre kevésbé alárendelő irányba – haladva következnek a perspektivizációt jelölő idéző főmondatok, majd a megnyilatkozó mentális működését kifejező főmondatok (pl. *azt hiszem*), ahol a beszédcselekvés-értéket már a mellékmondat, és nem a főmondat határozza meg.

A két prototípus melletti harmadik kategóriát a speciális kötőszós összetett mondatok adják, amelyek sokféleségük miatt „nem kezelhetők például a *hogy* kötőszós alárendeléshez hasonlóan, átfogóan” (86). Az ide tartozó négy típus: 1. az oksági viszonyt; 2. az összehasonlítást; 3. a feltételes és a megengedő viszonyt kifejező;

valamint 4. a kontextualizáló speciális kötőszós tagmondatok (pl. *ha jól emlékszem; hogy finom legyek; ha érdekel*).

A megengedés és a megengedő mellékmondatok (amelyek a hagyományos leíró mondatban a sajátos jelentésárnyalatú mellékmondatok között szerepelnek) érthetően a kötet több helyén felbukkannak, így a közbeékelődéseknél, a kontextualizáló speciális kötőszós tagmondatoknál, az alá- és mellérendelés érintkezésénél, illetve a konstrukcióvegyülések között. Jellegzetes hallgatói kérdés szokott lenni egyetemi mondatórákon, hogy a megengedés miért alárendelő viszony a Magyar grammatikában, amikor a „főmondatába” – ha azt a mellékmondat megelőzi – mindig behelyezhetünk egy ellentétes mellérendelő kötőszót, KUGLER egyik példáját kiegészítve: *A szomorú az, hogy bár meszsze volt a csúcsformájától, [de/viszont stb.] még így is csapata egyik legjobbjá volt* (59). A szerző szerint a megengedő kötőszó (*bár; noha, jóllehet, ha – is*) a jelenetek aszimmetrikus megkonstruálódását jelzi, egyébként a megengedés a mellérendelő viszonyhoz közeli. Azért került a feltételes mellékmondatokkal egy típusba, mert ugyanúgy a főmondat egy részletét dolgozza ki, a főmondati jelenethez fűz hozzá valamit, a megengedés egy azzal nehezen összeegyeztethető eseményt, a feltételes mellékmondat pedig feltételt. Kérdéses, hogy a megengedő mellékmondatok miért nem az ok-okozati viszonyt visszaadó 1. típusba kerültek; a fonák-okság (91), vagyis a háttérjelenettel kapcsolatos elvárásokból nem következő főjelenet miatt ez is elképzelhető lett volna.

KUGLER szerint a kontextualizáló speciális kötőszós tagmondatok (pl. *mint az közismert; hogy mást ne mondjak*) a metapragmatikai tudatosság jelölőként elszigetelődtek főmondataiktól, esetükben „a mellékmondat formai jegyeit mutató tagmondat válik kontextualizáló tagmondattá, nem a főmondat.” (93) Ezt a metapragmatikai típust azonban eltérő folyamatok hozhatják létre, nem feltétlenül (csak) grammatikalizáció (vö. „A konstrukciók (...) grammatikalizációs folyamatok eredményei”, 7), így például kooptáció vagy tagmondatleválás (MITHUN 2008; HEINE és mtsai 2016).

A mellérendelő összetett mondatok esetében ugyancsak a prototipikus használatok bemutatását követi a perifériálisabbaké. A mellérendelést szimmetrikus viszony, a tagmondatokbeli jelenetek szimultaneitása vagy egymásutániséga jellemzi, az alapbeállítás pedig az egyszerű kapcsolatos viszony. KUGLER négy mellérendelő viszonyt említ (kapcsolatos, ellentétes, választó, ok-okozati), ezek sémáját és sematikus jelentését szemlélteti a rendkívül hasznos 4. táblázat (96). Nem világos azonban, hogy a táblázatból és az első felsorolásból (kötőszavával együtt) miért hiányzik a magyarázó viszony, amely a részletes ismertetésben viszont szerepel (101–103).

A mellérendelés perifériáján foglalnak helyet a részletező, pontosító (tipikusan *azaz, vagyis* kötőszós) a körülményeket, a tágabb kontextust kidolgozó, valamint a metapragmatikai tudatosságot jelző változatok (pl. *és előre jelzem; és kész!*).

Az 5. fejezet az alá- és a mellérendelés közötti érintkezéseket, vagyis a perifériákon található konstrukciókat mutatja be. Ezek esetében, mint KUGLER kiemeli, „nem az a jó kérdés, hogy egy összetett mondat alárendelő vagy mellérendelő-e, ugyanis mindkét kategória központi jellemzőitől erősen különböznek. Több közös vonás van e periférikus szerkezetek esetében a másik kategória perifériájával, mint saját kategóriájuknak a centrumával” (107). Ide tartoznak a főjelenetet értelmező, pontosító (az előbb is említett *azaz, vagyis* kötőszós) tagmondatok; a körülményeket, a tágabb kontextust kidolgozó

(megengedő, illetve *ahogy – úgy* utalószó–kötőszós) háttérjelenetet tartalmazó tagmondatok; a lehorgonyzó predikációt megvalósító (kontextualizáló) tagmondatok, amelyeknél a (közös alap) részeként feldolgozható mentális szubjektum mentális működésén, például vélekedésén át érhető el a jelenet (82, 110–113). Ebben a tagmondatban megjelenhet a beszélőtársak közös tudása, vagy a megnyilatkozói és/vagy befogadói tevékenységre (attitűdökre, a közlés relevanciájára, a társalgás strukturálására) vonatkozó reflexiók, pl. *mindezek után nem meglepő; ha ezt akarta kérdezni; hogy csak néhány példát említsek* (112). Végezetül itt szerepelnek a közvetlen viszonyt ki nem dolgozó, azaz a jeleneteket összekapcsoló mentális műveletet jelző, de a jelenetet nyelvileg nem reprezentáló megoldások (pl. *Bekapcsoltam a tv-t, hogy [lássam/megtudjam,] mi történhet*). E ponton felmerül a kérdés, hogy a generatív és a hagyományos mondatnak ellipszis néven ismert jelensége és a hiányos mondat fogalma hogyan is értelmeződhetne és reprezentálódhatna ebben az elméleti keretben.

A 6. fejezet az összetett mondatok többféle funkcionális ábrázolására hoz példát, amely „mindig az elemzési célnak felel meg, lehet nagyon részletes, és lehet egészen vázlatos is” (117). Szándékoltan a függőségi nyelvtan elemzésének és ábrázolásának a megújítása itt a cél. Ábrázolási kérdések a kötet több pontján is megjelennek (összesen 39 mondatára található benne), így az elemi mondat dimenzióinál (34–41) vagy a prototipikus alárendelő összetett mondatnál (65). A szerző javaslatai szerint a protoállítást folytonos vonalú ellipszis veszi körül, a kontextualizálótól a kontextualizált felé pontozott vonalú nyíl mutat (és ezt a két hálózatrészt pontozott ellipszis fogja közre), folytonos vonalú nyíl jelöli a mondatrészek közti viszonyokat (pl. H_{számállapot}) és műveleteket (pl. F = felülírás).

A záró, 7. fejezet a konvencionalizálódott(abb) új konstrukciókat és vegyületeiket részletezi, elsősorban a mondatátszövődést (pl. *erőt kell hogy adjon*) és a hozzá szorosan kapcsolódó kettős állítmányt (*erőt kell adjon, ki kell menjek*). Az előbbi sajátossága KUGLER szerint az, hogy egyszerre konstruálja meg a jeleneteket szintetikusán és analitikusan. Ugyancsak ebben a részben kaptak helyet a mellé- és alárendelő kötőszókat egyaránt felmutató konstrukciók: a már többször terítékre került megengedő *bár – de*, valamint az oksági viszonyokat felmutató *mivel – ezért*, illetve a *mivel hogy – addig*.

5. Az „izgalmas, kutatásra késztető” jelzők (9) többszörösen is megállják a helyüket: a kötet páratlanul gazdag feladatokban (a könyv tetemes részét teszik ki ezek a szürke színű részek), amelyek a hallgatók – de az oktatók figyelmét is – a hagyományos és a funkcionális kognitív keret mondattani kategóriáinak állandó tovább- és újragondolására készítetik. Különösen igaz ez a perifériákon elhelyezkedő jelenségekre, például a kötőszókapcsolódásokra (*tehátogy*), a (mondat)átszövődésekre, szerkezetvegyületekre, amelyeket jól illusztrálnak az MNSz.-ből, a BNYGY.-ből és a Kiviből, valamint a Google-lal nyert, mind az írott, mind a beszélt és a „konvencionális beszélt” (azaz az írott beszélt) nyelvet reprezentáló korpuszadatok, az összesen 170 példamondat. Egyértelmű állásfoglalás ez a beszélt és az írott beszélt nyelv mondattanának az elsősorban írott nyelvet tükröző gondolkodásba és leírásba történő integrálása mellett.

A könyvet forgatók a szerző által készített feladatok révén számos aktuálisan vitatott grammatikai jelenséggel ismerkedhetnek meg, amelyek esetében maguk dönthetnek azok besorolásáról. Így válik a funkcionális kognitív mondattani megközelítés olyan

keretté, amely kellően rugalmas, hiszen sok esetben többféle megoldást is kínál a felmerülő értelmezési problémákra.

Hivatkozott irodalom

- BNYGY. = Az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének Beszélt nyelvi gyűjteménye.
- HAADER LEA 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 474–530.
- HEINE, BERND – KALTENBÖCK, GÜNTHER – KUTEVA, TANIA 2016. On insubordination and cooptation. In: EVANS, NICHOLAS – WATANABE, HONORÉ eds., *Insubordination*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 39–64.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2013. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 164. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kivi = Korpusz az inferencialitás vizsgálatához.
- KUGLER NÓRA 2017. Az összetett mondat. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 806–895.
- MITHUN, MARIANNE 2008. The extension of dependency beyond the sentence. *Language* 84/1: 69–119.
- MNSZ. = Magyar Nemzeti Szövegtár. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>

DÉR CSILLA ILONA
Károli Gáspár Református Egyetem

A társadalmi változás nyelvi aspektusai

VESZELSZKI ÁGNES, Karanténszótár (Virális tartalom). Inter–IKU, Budapest, 2020. 84 lap

VESZELSZKI ÁGNES Karanténszótár című munkája a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos új szavakat, kifejezéseket mutatja be: 2020 első felének 400 vírusnyelvi neologizmusát tartalmazza. Szókészletünk ilyen jelentős bővülésére aligha volt példa a magyar nyelv-újítás kora óta. Ennek oka a társadalmi változás mértékével magyarázható. A szerző ezt a következőképpen fogalmazza meg: „olyan teljesen újszerű helyzetben találtuk magunkat, hogy nem voltak fogalmaink az új, nyelven kívüli jelenségek megnevezésére” (7).

A nyelv-, irodalom- és néprajztudomány szinte azonnal reagált a járvány kommunikációs-nyelvi változásaira (lásd: KOVÁCS szerk. 2020: 227–329; H. NAGY 2020; URICSKA 2021). Az új szóalkotások – jobbjára szóösszetételek (LÉNÁRT 2020) – mellett új nyelvi kapcsolattartási formák (DOMONKOSI–LUDÁNYI 2020a, 2020b), valamint vírusveszélyre figyelmeztető feliratok (ŠTEFAŇÁKOVÁ 2020) jelentek meg világszerte. Az általunk (ISTÓK–LŐRINCZ 2020) *vírusnyelv*-nek nevezett nyelvváltozatot (a továbbiakban: *virolektus*) olyan nyelvi és képi elemek alkotják, melyek társadalmi szempontból is jelentős szerepet töltenek be: figyelmeztető (pl. *Maszkot fel!*) vagy feszültségoldó funkcióval (pl. Győrfi Pál-mémek) bírnak. A virolektust vizsgáló új nyelvészeti diszciplína megnevezésére a *virolingvisztika* (*vírusnyelvészet*) terminust vezettük be: „A virolingvisztikára olyan ernyőfogalomként tekintünk, amely felöleli az egymástól látszólag eltérő, de témájukban (fókuszukban) azonos (vírustartalmú) nyelvészeti irányvonalakat” (ISTÓK–LŐRINCZ 2020: 83).